

MEANDER

ROK LXXX 2025: s. 161–170
ISSN 0025-6285
DOI: 10.24425/meander.2025.157189

JOACHIM ŚLIWA
ORCID: 0000-0002-8304-7343
e-mail: j.sliwa@uj.edu.pl
Instytut Archeologii, Uniwersytet Jagielloński

KANTATA NA UROCZYSTOŚĆ OTWARCIA KANAŁU SUESKIEGO

A CANTATA FOR THE OPENING CEREMONY OF THE SUEZ CANAL

Streszczenie: Przygotowując uroczystość otwarcia Kanału Sueskiego w listopadzie 1869 r., chedyw Ismail zaplanował uroczystą premierę w specjalnie wzniesionym w tym celu gmachu kairskiej Opery Chedywialnej. Wbrew powszechnemu przekonaniu wystawiono wówczas nie *Aidę* Verdiego (nie została ukończona na czas), lecz inną operę tego samego kompozytora, mianowicie *Rigoletta* (6 listopada 1869 r.). Poprzedziło ją wykonanie wzniosłej kantaty na chór i orkiestrę, skomponowanej na tę okazję. Zachowane świadectwa nie pozwalają niestety zidentyfikować bezspornie kompozytora tego dzieła. Niektóre źródła przypisują je księciu Józefowi Michałowi Poniatowskiemu (1816–1873), włosko-francusko-polskiemu kompozytorowi, śpiewakowi operowemu i politykowi, podczas gdy inne wspominają Ludwika Grossmana (1835–1915), muzyka związanego z Warszawą. Muzykolodzy nie zdołali dotąd rozwiązać tej zagadki. Tymczasem kairska premiera *Aidy*, prawdziwie „egipskiej” opery Verdiego, miała miejsce dopiero dwa lata później (24 grudnia 1871 r.).

Słowa kluczowe: recepcja kultury starożytnej; Egipt; opera; Giuseppe Verdi; inauguracja Kanału Sueskiego

Summary: When planning the celebrations for the inauguration of the Suez Canal in November 1869, Ismail Pasha included in the programme a gala premiere at the specially erected Khedivial Opera House in Cairo. Contrary to popular belief, however, rather than Verdi's *Aida* (which had not been finished on time), another work by the same composer was staged, namely *Rigoletto* (on 6th November 1869). The opera performance was preceded by a solemn cantata for choir and orchestra, written for the occasion. Unfortunately, surviving accounts do not allow us to unequivocally identify the composer of this work.

Ten utwór jest dostępny na warunkach licencji Creative Commons Uznanie autorstwa 4.0 Międzynarodowe (CC BY 4.0), która umożliwia nieograniczone korzystanie, rozpowszechnianie i kopiowanie utworu pod warunkiem odpowiedniego oznaczenia autora i źródła. Zob. <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.pl>

Some sources attribute the cantata to Prince Joseph Michael Poniatowski (1816–1873), an Italian-French-Polish composer, opera singer and politician, while others name Ludwik Grossman (1835–1915), a musician associated with Warsaw. Musicologists have not yet been able to solve this problem. Meanwhile, the Cairo premiere of *Aida*, Verdi's truly "Egyptian" opera, did not take place until two years later (24th December 1871).

Keywords: reception of ancient culture; Egypt; opera; Giuseppe Verdi; Suez Canal inauguration

Poczynając od r. 1517, Egipt znajdował się pod panowaniem Turcji, stanowiąc jedynie prowincję rozległego Imperium Osmańskiego. Praktycznie jednak w XIX stuleciu władzę nad Nilem sprawowali potomkowie Muhammada Alego (1769–1849), który wprowadził Egipt na drogę modernizacji i industrializacji¹. Proces ten związany był z koniecznością utrzymania ścisłych więzi z Europą, a nawet z uzależnieniem od obecności europejskich doradców i specjalistów, głównie zaś od europejskiego kapitału. W r. 1863 do władzy doszedł Ismail (1863–1879), wnuk Muhammada Alego, od 1867 r. oficjalnie używający dziedzicznego tytułu wicekróla („chedyw”). Za jego czasów nadal postępowała modernizacja i uprzemysłowienie kraju. Związana z tym była konieczność prowadzenia wielu inwestycji, między innymi budowa linii kolejowych oraz rozbudowa portu w Aleksandrii. Ponadto od r. 1859 trwały prace związane z budową Kanału Sueskiego, rozpoczęte jeszcze w czasach Muhammada Saida (1854–1873), poprzednika chedywa Ismaila.

Koncepcja bezpośredniego połączenia Morza Śródziemnego z wodami Morza Czerwonego, by skrócić w ten sposób drogę do Indii bez konieczności opływania Afryki, narodziła się już w starożytności, a nawet podejmowano się jej realizacji². W r. 1854 powołana została Compagnie Universelle du Canal Maritime de Suez, na rzecz której w r. 1856 Ferdinand de Lesseps (1805–1894) uzyskał od paszy Muhammada Saida koncesję, umożliwiającą przystąpienie do budowy.

Prace przy budowie nowej drogi morskiej rozpoczęto w r. 1859, natomiast ich ukończenie nastąpiło w r. 1869³. Moment ten stanowił ważny element w polityce Ismaila.

¹ Zob. B. Stępniewska-Holzer, *Muhammad Ali. Narodziny nowożytnego państwa egipskiego*, Ossolineum, Wrocław 1978.

² Szerzej – zob. m.in. T. Wituch, *Kanał Sueski*, Książka i Wiedza, Warszawa 1972.

³ Wspomnieć tu należy, że wśród specjalistów zatrudnionych przy budowie nie zabrakło także Polaków, podobnie jak w latach późniejszych przy obsłudze i funkcjonowaniu Kanału. Por. J. Śliwa, *Starożytny Egipt oczami Polaków. Słownik biograficzny egiptologów, archeologów i badaczy pokrewnych dziedzin, podróżników i kolekcjonerów oraz literatów i malarzy zafascynowanych przeszłością i teraźniejszością Egiptu*, PAU, Kraków 2019, s.v. Batko Józef; Geniusz Mieczysław; Janicki Stanisław; Kozierowski Stanisław; Kuczewski Cyprian Mikołaj; Kuczewski Józef; Kuczewski Stefan; Ratul Kazimierz Edward; Sobotnicki Marian. Postępy prac przy budowie kanału i uroczystą ceremonię jego otwarcia dokumentował Justyn Daniel Kozłowski (1832–1922), właściciel atelier fotograficznego w Port Saidzie. W 1869 r. ukazał się album, zawierający albuminowe odbitki jego 32 zdjęć; kilka z nich prezentowano na wystawie w Muzeum Narodowym w Warszawie w r. 1990. Zob. D. Jackiewicz, *Sztuka fotografii. Portret, pejzaż, reportaż w fotografii polskiej XIX wieku*, Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 1990.

Poprzez udział wielu dostojnych gości chciał wydarzeniu temu nadać nadzwyczajną rangę. Zarazem miał to być akt podkreślający całkowitą niezależność od władzy sułtana, który na uroczystości w ogóle nie został zaproszony. Ceremonia miała się odbyć z igraszcą wschodnim przepychem, panowanie Ismaila cechowała bowiem niezwykle rozrzutność, powodująca z kolei wzrost zadłużenia w ogromnym tempie⁴. Chedyw Ismail rozesłał liczne zaproszenia na europejskie dwory, lecz ze względów dyplomatycznych monarchowie ich nie przyjęli, wysyłając do Egiptu jedynie swych przedstawicieli, zazwyczaj książąt – następców tronu wraz z ich dworami⁵. Wyjątek stanowił Franciszek Józef I, cesarz Austro-Węgier, który jako jedyny koronowany władca postanowił przyjąć zaproszenie chedywa do udziału w obchodach⁶. Z najwyższymi honorami traktowana była przez chedywa również cesarzowa Eugenia, reprezentująca w trakcie obchodów Francję i Napoleona III, swego małżonka.

Główne uroczystości związane z otwarciem Kanału przewidziane zostały na okres od 16 do 19 listopada 1869 r. Wydarzeniem centralnym, które skupić miało uwagę publiczności, była w dniu 17 listopada parada jachtów i statków zaproszonych gości, wpływających na wody Kanału w ściśle ustalonym porządku. Flotylla ta z Port Saidu zmierzała na południe, nowym szlakiem w stronę Suez. Na jej czele defilował jacht cesarzowej Eugonii, na którego pokładzie znajdował się także Ferdinand de Lesseps, budowniczy Kanału i organizator uroczystości. Dopiero w następnej kolejności płynął jacht z chedywem Ismailem na pokładzie, jako trzeci natomiast jacht Franciszka Józefa I. W dalszej dopiero kolejności, w ściśle ustalonym szyku płynęły jachty europejskich następców tronów i pozostałych gości. Równocześnie z Suez, biorąc kurs na północ, wyruszyła niewielka flotylla, w której znajdowały się również trzy egipskie kanonierki. Spotkanie obu grup odbyło

⁴ Jedynie przygotowania i przebieg uroczystej inauguracji Kanału pochłonęły wówczas ogromną sumę czterech milionów dolarów. W wyniku wzrostu odsetek od zaciągniętych uprzednio kredytów chedyw Ismail zmuszony został już wkrótce do sprzedaży swego pakietu akcji Towarzystwa Kanału Sueskiego (ich wykupu dokonała Wielka Brytania). Wobec stale pogarszającego się stanu egipskich finansów sułtan Abdülhamid II pod naciskiem rządów Wielkiej Brytanii i Francji zmusił Ismaila do abdykacji i opuszczenia Egiptu (1879). W r. 1882 Wielka Brytania uzyskała pełną kontrolę nad Kanałem.

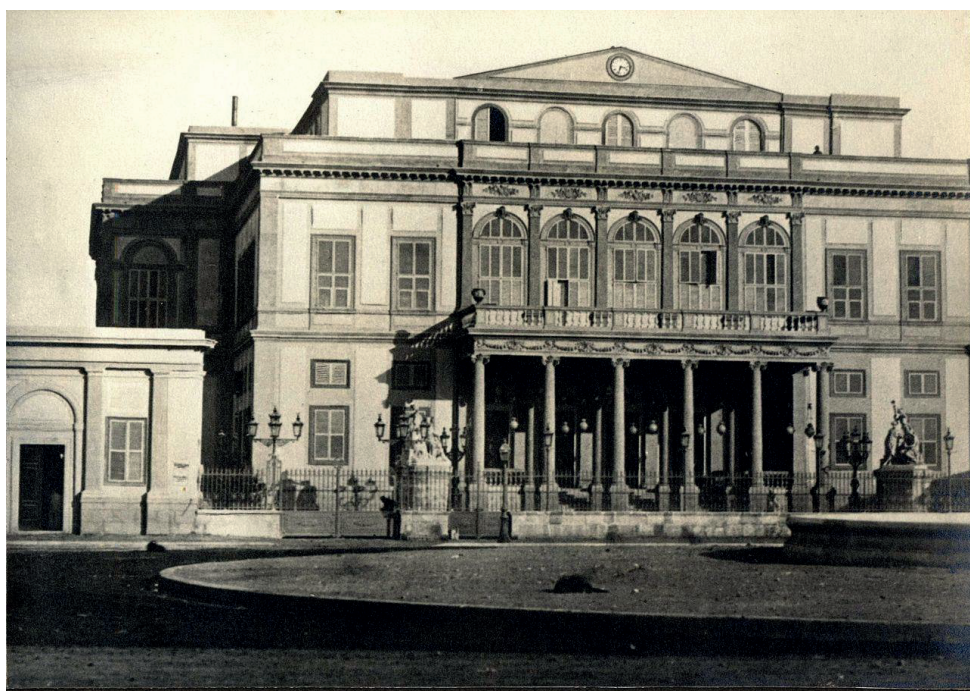
⁵ Oprócz najwyższych kręgów władzy chedyw Ismail gościł także przedstawicieli Kościołów i instytucji religijnych, w tym legata papieskiego, wielkiego muftiego Egiptu oraz zwierzchnika katolickiego Kościoła koptyjskiego. Wśród gości znajdowali się także znani literaci, w tym m.in. Emil Zola, Teofil Gauthier i Henryk Ibsen. Jak udało się ustalić, chedyw rozesłał co najmniej sześć tysięcy zaproszeń, zapewniających nie tylko udział w ceremonii, lecz także kilkudniowy pobyt w Egipcie oraz bezpłatną podróż z Europy oraz powrót. Z oferty tej skorzystał także Gustaw Cichowski, właściciel Lelewa, hodowca koni, który na statek płynący do Aleksandrii wsiadł w Marsylii; oprócz udziału w uroczystościach dokonał wówczas także zakupu koni do swej stadniny (*Wspomnienia z podróży na Wschód, odbytej za kupnem koni w roku otwarcia Kanału Sueskiego*, *Jeździec i Myśliwy* 5, 1895, nr 1, s. 2–7; nr 2, s. 2–4; nr 3, s. 2–7).

⁶ Pobyt Franciszka Józefa I w Egipcie, jego udział w uroczystych obchodach inauguracji Kanału oraz prywatny program związany także z chęcią poznania starożytnego dziedzictwa kraju faraonów omówił Joachim Śliwa, „*Jeden z najbardziej interesujących dni całej podróży*”. *Franciszek Józef I w Sakkarze i Gizie (24 XI 1869)*, *Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie* 58, 2013, s. 133–154.

się na wodach Jezior Gorzkich. Kolejny punkt programu stanowił bankiet wydany przez chedywa w jego nowym pałacu, specjalnie na ten cel zbudowanym w Ismailii. Po bankiecie goście uczestniczyli w balu, trwającym całą noc.

Niezależnie od inauguracyjnego rejsu wodami Kanału oraz bankietu i balu, uroczyste obchody uświetniać miały także inne przedsięwzięcia, goście przybywali bowiem do Egiptu już od początków listopada. Niezwykle ważnym wydarzeniem miała być bez wątpienia uroczysta premiera w gmachu kairskiej Opery (il. 1). Budynek ten z inicjatywy chedywa Ismaila wzniesiony został specjalnie w tym celu⁷.

Pierwotny pomysł, jeśli chodzi o tematykę premierowego przedstawienia, bez wątpienia związany był z historyczną przeszłością nadnilowej krainy. Z wielu powodów koncepcji tej nie udało się jednak urzeczywistnić i w ramach oficjalnego otwarcia uroczystości

1. Kair. Gmach Opery, około 1890 r.

Według fotografii ze zbiorów prywatnych

⁷ Był to pierwszy tego rodzaju obiekt na kontynencie afrykańskim. Twórcami gmachu, wzorowanego na mediolańskiej La Scali, byli dwaj włoscy architekci: Pietro Avoscani oraz Mario Rossi; widownia pomieścić mogła około 800 widzów. Budynek usytuowany był w centralnym punkcie miasta, w pobliżu ogrodów Ezbekija; jego budowa trwała zaledwie sześć miesięcy. Niestety, po upływie stulecia, 28 października 1971 r., historyczny budynek kairskiej Opery spłonął doszczętnie. Nowy, znacznie większy obiekt ofiarował Egipcjom naród Japonii. Jego inauguracja jako Narodowego Centrum Kultury nastąpiła 10 października 1988 r. w obecności prezydenta Hosniego Mubaraka i księcia Tomohito, młodszego brata cesarza Japonii; odbył się wówczas tradycyjny występ japońskiego teatru kabuki.

w nowym gmachu Opery Chedywialnej uświetnił *Rigoletto* Giuseppego Verdiego⁸. Dopiero znacznie później, po upływie dwóch kolejnych lat, na scenie kairskiej Opery pojawiło się dzieło o odpowiedniej, historycznej tematyce. Była to oczywiście *Aida* Verdiego, której pierwsze wykonanie najczęściej kojarzone jest jednak z inauguracją Kanału Sueskiego⁹. Przyczyn takiego stanu rzeczy było sporo. Wstępne rozmowy przedstawicieli chedywa Ismaila z kompozytorem rozpoczęto zbyt późno; Verdi nie był zresztą zbyt przekonany, by podjąć się tego zadania. Dopiero gdy przedstawiono mu szkic libretta oparty na pomysłe Auguste'a Mariette'a, francuskiego egiptologa prowadzącego wówczas intensywne badania w Egipcie¹⁰, Verdi z entuzjazmem przystąpił do pracy¹¹. Nowe zamówienie kompozytor zrealizował w ciągu zaledwie czterech miesięcy¹². Znacznie więcej czasu zajęło jednak przygotowanie dekoracji scenicznych i kostiumów (il. 2). To zadanie i nadzór nad jego wykonaniem spoczęło również w rękach Auguste'a Mariette'a, który wykorzystał tu w pełni swe kompetencje jako egiptolog¹³. W ostatnim momencie pojawiła się dodatkowa przeszkoda: kostiumów i dekoracji scenicznych nie można było wysłać z Paryża (tu bowiem zostały wykonane) ze względu na wybuch wojny francusko-pruskiej¹⁴.

⁸ Inauguracyjne przedstawienie odbyło się 6 listopada 1869 r. (według innych przekazów: 1 listopada 1869 r.). Zob. R. Solé, *L'Égypte, passion française*, Éditions du Seuil, Paris 1997, s. 177.

⁹ Prapremiera *Aidy* na scenie Opery Kairskiej odbyła się 24 grudnia 1871 r. (ibid., s. 181). Odnośnie do niektórych problemów inscenizacyjnych opery z punktu widzenia egiptologa zob. J.-M. Humbert, *How to Stage Aida*, [w:] *Consuming Ancient Egypt*, oprac. S. MacDonald, M. Rice, UCL Press, London 2003 (Encounters with Ancient Egypt), s. 47–62. Polska premiera *Aidy* w oryginalnej wersji językowej miała miejsce na deskach Teatru Wielkiego w Warszawie już w cztery lata później (23 listopada 1875 r.), natomiast w polskiej wersji – po niespełna następnych dwóch latach (9 czerwca 1877 r.).

¹⁰ Auguste Mariette (1821–1881) – wybitny badacz i organizator. Z jego inicjatywy utworzono w Kairze muzeum sztuki egipskiej (1858); twórca egipskiej służby ochrony zabytków. Zob. *Who Was Who in Egyptology*, Egypt Exploration Society, London 2019, s. 304–305. Natomiast udział Mariette'a w powstaniu *Aidy* szerzej omawia Jean-Marcel Humbert, *Mariette Pasha and Verdi's Aida*, *Antiquity* 59, 1985, s. 101–104. Przed paru laty zwrócono uwagę, że Mariette konstruując intrygi scenariusza wykorzystał mógł informacje pochodzące bezpośrednio z tekstu pięciu stel odkrytych w r. 1862 w Gebel Barkal/Napata, związanych z czasami panowania Aspelt, króla Kusz (około 600–580 p.n.e.), są one bowiem zadziwiająco zbieżne z niektórymi wątkami *Aidy*. Zob. Th. Schneider, *The Gebel Barkal Stelae and the Discovery of Ancient Nubia: Auguste Mariette's Inspiration for Aida*, *Near Eastern Archaeology* 78, 2015, s. 44–51.

¹¹ Napisania muzyki podjął się Verdi dopiero 26 maja 1870 r. Twórcą libretta prozą w języku francuskim był Camille du Locle (1832–1903); przekładu na język włoski dokonał Antonio Ghislanzoni (1824–1893). Bliżej na temat konstrukcji dzieła i jego charakterystyki – zob. S. Prószczyński, *Aida J. Verdiego*, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Kraków 1958 (Mała Biblioteka Operowa 13) oraz H. Swolkień, *Verdi*, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Kraków 1983, zvl. s. 206–233.

¹² Zgodnie z zachowanymi informacjami honorarium Verdiego wyniosło ogromną sumę 150 tysięcy franków w złocie.

¹³ Zob. m.in. A. Łukaszewicz, *W słońcu Egiptu. Z dziejów podróży nad Nil*, PWN, Warszawa 2021, s. 294.

¹⁴ Zakończoną kapitulacją Francji pod Sedanem oraz wzięciem do niewoli Napoleona III (1–2 września 1870 r.), a następnie oblężeniem Paryża. Czas zyskany w ten sposób wykorzystał Verdi

2. Kostiumy głównych bohaterów *Aidy* według projektu Auguste'a Mariette'a.

Według ryciny ze zbiorów prywatnych

Uroczysta premiera *Aidy* w kairskiej Operze, jak już wcześniej wspomniano, odbyła się dopiero 24 grudnia 1871 r., a więc z dwuletnim opóźnieniem w stosunku do właściwych obchodów związanych z inauguracją Kanału Sueskiego¹⁵.

Co to była za premiera! Na czarnym rynku za miejsca płacono w złocie, cena równała się wadze fotela. Damy dworu chroniły się przed spojrzeniami w łóżach za kratami. Widać było tylko blask ich biżuterii. Ismail był obecny na przedstawieniu od początku do końca, a trwało ono, trzymajcie się!, do trzeciej nad ranem¹⁶.

na poprawki, do swego dzieła dopisał także nowe sceny; w Mediolanie zamówił ponadto dla orkiestry długie, proste trąbki (zwane odąd „trąbkami *Aidy*”), pod względem historycznym bardziej odpowiadające egipskim realiom; pojawiły się w finale II aktu z *Marszem triumfalnym*. Na temat finału II aktu zob. Prószyński, op. cit., s. 77–92.

¹⁵ Na uroczystej premierze obecny był m.in. Józef Kościelski (1845–1911), przebywający wówczas dłużej w Egipcie jako gość swego stryja Władysława Kościelskiego (1818–1895), na dworze chedywa znanego jako Sefer Pasza. Informację o premierze *Aidy* w Kairze przekazał Józef Kościelski wkrótce czytelnikom „Dziennika Poznańskiego” (14, 1872, nr 62 z 16 marca 1872, s. 1). Ponownie tekst ten do druku podał Hieronim Kaczmarek (*Wielkopolanin na światowej prapremierze Aidy w kairskiej Operze*, Przegląd Wielkopolski 3, 1989, nr 4 [10], s. 41–43). Zob. także Śliwa, *Starożytny Egipt...*, s.v. Kościelski Józef Teodor.

¹⁶ Tak w oparciu o rodzinne wspomnienia spektakl ten opisuje Robert Solé, *Tarbusz*, przeł. J. Kozłowska, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2005, s. 36.

Od tego momentu datuje się obecność *Aidy* na scenach operowych niemal całego świata, a rozmaite urywki muzyczne wkroczyły wręcz do naszej codziennej egzystencji¹⁷.

W listopadzie 1869 r., jak już wspomniano, uroczystości otwarcia żeglugi na nowym szlaku morskim uświetnił *Rigoletto*. Spektakl operowy poprzedziło jednak wykonanie podniosłej kantaty na głos solo, chór i orkiestrę, skomponowanej specjalnie z tej okazji. Zachowane przekazy nie pozwalają jednak ustalić jednoznacznie twórcy tego utworu. Niektóre źródła przypisują autorstwo kantaty księciu Józefowi Michałowi Ksaweremu Poniatowskiemu (1816–1873), włosko-francusko-polskiemu kompozytorowi, śpiewakowi operowemu, politykowi i dyplomacie¹⁸. Jako dyplomata pełnił funkcję ministra pełnomocnego Wielkiego Księcia Toskanii w Brukseli (1849) i w Londynie (1850–1853). W następnych latach przebywał w Paryżu, związany z Napoleonem III. Pełnił wówczas misje dyplomatyczne w Algierii, Chinach i Japonii. W latach 1871–1873 towarzyszył Napoleonowi III na wygnaniu w Londynie. Jako muzyk skomponował dwanaście oper, tworzył również własne libretta¹⁹.

Nie należy jednak zapominać również o dość istotnych wskazówkach, zgodnie z którymi za kompozytora owej kantaty uznać należałoby Ludwika Grossmana (1835–1915), związanego z warszawskim środowiskiem muzycznym²⁰. W jego obfitej twórczości znaj-

¹⁷ Wspomnieć tu wystarczy niezwykle popularny *Marsz triumfalny* z II aktu, wykonywany i odtwarzany wielokrotnie w rozmaitych sytuacjach, również jako jeden z bardziej popularnych sygnałów telefonii komórkowej. Na uwagę zasługują ponadto, rozmaicie oceniane, współczesne inscenizacje *Aidy*, nie zawsze zgodne z pierwotną koncepcją twórców tego dzieła. Należy do nich m.in. inscenizacja w Operze Krakowskiej (premiera 16 marca 2003 r.), której akcję i scenografię osadzono w świecie współczesnego konfliktu na Bliskim Wschodzie.

¹⁸ Solé, *L'Égypte...*, s. 177. Jak się przypuszcza, Poniatowski brany był pod uwagę także jako jeden z kandydatów (obok Verdiego, Gounoda i Wagnera) do napisania muzyki do opery zamówionej przez egipskie władze; zob. R. D. Golianek, *Opery Józefa Michała Ksawerego Poniatowskiego*, Dom Wydawniczy Duet, Łysomice 2012 (Biblioteka Operowa 4), s. 28 oraz przyp. 34. Księcia Poniatowskiego jako kompozytora omawianej kantaty uwzględnił także Adam Łukaszewicz, op. cit., s. 293.

¹⁹ Blżej na temat księcia Józefa Poniatowskiego – zob. m.in. A. Busiri Vici, *I Poniatowski e Roma*, Editrice Edam, Firenze 1971, s. 452–480; A. Szklarska-Lohmannowa, *Poniatowski Józef Michał*, [w:] *PSB*, t. XXVII (1983), s. 437–438; I. Poniatowska, *Poniatowski Józef (Michał Ksawery Franciszek Jan)*, [w:] *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, wyd. II, t. XX, oprac. S. Sadie, Macmillan, London – New York 2001, s. 92; ead., *Poniatowski Józef Michał Ksawery Franciszek Jan*, [w:] *Encyklopedia muzyczna PWM. Część biograficzna*, t. pe-r, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Kraków 2004, s. 153; R. D. Golianek, *Włoch? Francuz? Anglik? Polak? Społeczne, polityczne i narodowe konteksty działalności artystycznej Józefa Poniatowskiego (1816–1873)*, *Polski Rocznik Muzykologiczny* 8, 2010, s. 79–89 oraz ostatnio *Toute ma vie est dans mon art. Francuskie listy księcia Józefa Poniatowskiego w kontekście jego biografii i działalności kompozytorskiej*, wstęp, wybór, przeł. i oprac. G. Zieziula, Narodowy Instytut Fryderyka Chopina, Warszawa 2022.

²⁰ Grossman znany był również jako nauczyciel muzyki, dyrygent chórów, pianista i organizator koncertów: współzałożyciel Warszawskiego Towarzystwa Muzycznego i członek jego Komitetu w latach 1871–1874. Był także współwłaścicielem składu fortepianów i innych instrumentów klawiszowych. Zob. W. Poźniak, *Grossman Ludwik*, [w:] *PSB*, t. IX (1960–1961), s. 11–12; J. Reiss, *Grossman Ludwik*, [w:] *Słownik muzyków polskich*, t. I, Polskie Wydawnictwo Muzyczne

dują się kompozycje symfoniczne, kameralne, pieśni chóralne i solowe oraz opery²¹. Do ważniejszych należy opera komiczna *Duch wojewody* (1873), wystawiana także poza scenami krajowymi. Jeden z utworów Grossmana, skomponowany na specjalne zamówienie, dotyczyć miał wydarzenia o szczególnym znaczeniu; miała to być właśnie „kantata na chór i orkiestrę napisana na uroczystość otwarcia Kanału Sueskiego i wykonana w czasie tej uroczystości przez artystów włoskich”²².

Rozwiązania tej trudnej kwestii oczekiwać będzie można jedynie po przeprowadzeniu starannych poszukiwań i wnikliwych badań archiwalnych, a więc odpowiednie zadanie stoi otworem przed naszymi muzykologami i historykami kultury. Być może realne jest nawet dotarcie do odpowiedniego zapisu nutowego „zaginionej” kantaty i odtworzenie jej w specjalnym, koncertowym wykonaniu²³.

Argumentum

Narratur, quibus spectaculis musicis Cairi actis sollemnis inauguratio Euripi Suesiensis anno 1869 adornata est.

Bibliografia

- Busiri Vici, A., *I Poniatowski e Roma*, Editrice Edam, Firenze 1971
- [Cichowski, G.,] *Wspomnienia z podróży na Wschód, odbytej za kupnem koni w roku otwarcia Kanału Sueskiego*, *Jeździec i Myśliwy* 5, 1895, nr 1, s. 2–7; nr 2, s. 2–4; nr 3, s. 2–7
- Golianek, R. D., *Włoch? Anglik? Polak? Społeczne, polityczne i narodowe konteksty działalności artystycznej Józefa Poniatowskiego (1816–1873)*, *Polski Rocznik Muzykologiczny* 8, 2010, s. 79–89
- Golianek, R. D., *Opery Józefa Michała Ksawerego Poniatowskiego*, Dom Wydawniczy Duet, Łysomice 2012 (Biblioteka Operowa 4)

ne, Kraków 1964, s. 123; A. Żurawska-Witkowska, *Encyklopedia muzyczna PWM. Część biograficzna*, t. efg, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Kraków s. 489–490.

²¹ Poźniak, op. cit., w dorobku Grossmana wymienia bez podania daty „Marsz triumfalny” oraz „Marsz uroczysty (na orkiestrę dętą)”.

²² A. Poliński, *Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana*, t. XXV (1900), s. 902–903. Nie wiadomo, czy Grossman uczestniczył w uroczystej gali w Kairze, cytowany biograf informuje jednak, że chedyw Ismail odznaczył kompozytora orderem Medżidije. Aleksander Poliński, krytyk muzyczny i historyk muzyki, był również autorem hasła poświęconego muzyce dawnego Egiptu w tej samej encyklopedii, t. XVII–XVIII (1896), s. 906–908. Zob. także Śliwa, *Starożytny Egipt...*, s.v. Poliński Aleksander. Za zwrócenie uwagi na niektóre dodatkowe aspekty działalności Ludwika Grossmana podziękować chciałbym doktorowi Maciejowi Negreyowi (Akademia Muzyczna im. K. Pendereckiego w Krakowie).

²³ 26 stycznia 2014 r. w Sali Senatorskiej na Wawelu arie Poniatowskiego na specjalnym wieczorze koncertowym wykonała wybitna sopranistka Joanna Woś; na fortepianie solistce towarzyszył Robert Morawski.

- Humbert, J.-M., *Mariette Pacha and Verdi's Aida*, *Antiquity* 59, 1985, s. 101–104
- Humbert, J.-M., *How to Stage Aida*, [w:] *Consuming Ancient Egypt*, oprac. S. MacDonald, M. Rice, UCL Press, London 2003 (Encounters with Ancient Egypt), s. 47–62
- Jackiewicz, D., *Sztuka fotografii. Portret, pejzaż, reportaż w fotografii polskiej XIX wieku*, Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 1990
- Kaczmarek, H., *Wielkopolanin na światowej prapremierze Aidy w kairskiej Operze*, *Przegląd Wielkopolski* 3, 1989, nr 4 (10), s. 41–43 (przedruk artykułu: [J. Kościelski,] *Przedstawienie opery Aida Verdegò, w gmachu opery w Kairo*, *Dziennik Poznański* 14, 1872, nr 62 z 16 marca 1872, s. 1)
- Łukaszewicz, A., *W słońcu Egiptu. Z dziejów podróży nad Nil*, PWN, Warszawa 2021
- Poliński, A., *Egipt. Muzyka*, [w:] *Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana*, t. XVII–XVIII (1896), s. 906–908
- Poliński, A., *Grossman Ludwik*, [w:] *Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana*, t. XXV (1900), s. 902–903
- Poniatowska, I., *Poniatowski Józef (Michał Ksawery Franciszek Jan)*, [w:] *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, wyd. II, t. XX, oprac. S. Sadie, Macmillan, London – New York 2001, s. 92
- Poniatowska, I., *Poniatowski Józef Michał Ksawery Franciszek Jan*, [w:] *Encyklopedia muzyczna PWM. Część biograficzna*, t. pe-r, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Kraków 2004, s. 153
- Pożniak, W., *Grossman Ludwik*, [w:] *PSB*, t. IX (1960–1961), s. 11–12
- Prószyński, S., *Aida J. Verdegò*, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Kraków 1958 (Mała Biblioteka Operowa 13)
- Reiss, J., *Grossman Ludwik*, [w:] *Słownik muzyków polskich*, t. I, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Kraków 1964, s. 123
- Schneider, Th., *The Gebel Barkal Stelae and the Discovery of Ancient Nubia: Auguste Mariette's Inspiration for Aida*, *Near Eastern Archaeology* 78, 2015, s. 44–51
- Solé, R., *L'Égypte, passion française*, Éditions du Seuil, Paris 1997
- Solé, R., *Tarbusz*, przeł. J. Kozłowska, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2005
- Stępniewska-Holzer, B., *Muhammad Ali. Narodziny nowożytnego państwa egipskiego*, Ossolineum, Wrocław 1978
- Swolkień, H., *Verdi*, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Kraków 1983
- Szklarska-Lohmannowa, A., *Poniatowski Józef Michał*, [w:] *PSB*, t. XXVII (1983), s. 437–438
- Śliwa, J., „Jeden z najbardziej interesujących dni całej podróży”. *Franciszek Józef I w Sakkarze i w Gizie (24 XI 1869)*, *Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie* 58, 2013, s. 133–154
- Śliwa, J., *Starożytny Egipt oczami Polaków. Słownik biograficzny egiptologów, archeologów i badaczy pokrewnych dziedzin, podróżników i kolekcjonerów, oraz literatów i malarzy zafascynowanych przeszłością i teraźniejszością Egiptu*, PAU, Kraków 2019
- Who Was Who in Egyptology*, Egypt Exploration Society, London 2019
- Wituch, T., *Kanał Sueski*, Książka i Wiedza, Warszawa 1972

Zieziula, G. (wstęp, wybór, przeł. i oprac.), *Toute ma vie est dans mon art. Francuskie listy księcia Józefa Poniatowskiego w kontekście jego biografii i działalności kompozytorskiej*, Narodowy Instytut Fryderyka Chopina, Warszawa 2022

Żurawska-Witkowska, A., *Grossman Ludwik*, [w:] *Encyklopedia muzyczna PWM. Część biograficzna*, t. efg, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Kraków 1987, s. 489–490